ISSN 1312-2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

ОТЧИТАНЕ НА РЕПО-СДЕЛКИ С ЦЕННИ КНИЖА

КОМЕНТАР НА МЕЖДУНАРОДЕН ОДИТОРСКИ СТАНДАРТ 710 СРАВНИТЕЛНИ ДАННИ

ПЪРВИ УРОЦИ ПО ТЪРГОВСКО СДРУЖАВАНЕ. БЪЛГАРИТЕ В ТЪРГОВИЯТА НА ДУБРОВНИК И НА УКРАЙНСКИЯ ГРАД НЕЖИН

МЕЖДУНАРОДНИ СТАНДАРТИ ЗА ФИНАНСОВИ ОТЧЕТИ 2008

3-4|2008

ТЕСТ ЗА ПРОВЕРКА НА ЗНАНИЯТА ПО МСФО

товодно законодателство, в т.ч. регламентираните чрез него Международни счетоводни стандарти, финансовата година приключва към 31 декември и предприятията са длъжни да представят годишни финансови отчети към тази дата, заедно със сравнителни данни към същата дата за предходната година. Дружеството е регистрирано през месец май 2007 г. и е започнало дейността си непосредствено след това, поради което настоящият финансов отчет не съдържа сравнителна информация за годината, завършваща на 31 декември 2006 г., както това се изисква от Международните счетоводни стандарти, приети за приложение от Европейския съюз."

Както вече беше посочено по-горе, в **МОС 710** Сравнителни данни се съдържат насоки и илюстративни примери по отношение одита на финансови отчети, в които сравнителната информация се представя под формата на съответстващи (кореспондиращи) данни. Основното различие се съдържа в текста на точка 10: *„В случаите, когато сравнителните данни са представени под формата на съответстващи данни, одиторът следва да издаде одиторски доклад, в който сравнителните данни не се идентифицират специално, тъй като одиторското мнение се изразява върху финансовия отчет за текущия период като цяло, включително съответстващите данни"*. Независимо от това имало ли е предишен одитор или е нямало, както и независимо от вида на доклада на предишния одитор, настоящият одитор следва да се убеди в достатъчна степен на сигурност в достоверността на началните салда и последователността на прилаганата счетоводна политика. В своя доклад обаче той няма задължението да цитира предходната година като самостоятелен финансов отчет, макар и приложен под формата на сравнителна информация към текущия финансов отчет. Считаме, че не е необходимо в настоящата статия да бъде коментиран по-подробно този модел, тъй като той не е типичен по отношение на законовия одит в българската практика.

В заключение следва да се посочи, че изискванията на **МОС 710** Сравнителни данни са част от изискванията към докладване на резултатите от страна на одиторите и те следва да бъдат правилно прилагани. Професионализмът на одиторите се вижда най-добре от начина, по който те оформят своите доклади.

Първи уроци по търговско сдружаване. Българите в търговията на Дубровник и на украинския град Нежин

Доц. д-р Иван Русев

Хърватският Дубровник е модерна днес туристическа дестинация, една оригинална симбиоза на балканско и италианско културно наследство, но в българската история този отдалечен в най-западната част на Балканите град има значимо културно и стопанско присъствие. Известен в латиноговорящия свят с името Рагуза, той е основан през VII в., бил е под византийска и венецианска власт, а от XIV до началото на XIX в. (1808 г.) съществува като свободна република под името *„Respublica Ragusina"*, управлявана от дубровнишката аристокрация. Големият стопански и културен разцвет на републиката се отнася към XV и XVI в., когато в града се усеща полъхът на Ренесанса. Дубровник е родно място на бенедектинския монах Мавро Орбини, който през 1601 г. издава книгата *„Царство на славяните"*, в която с исторически мотиви лансира идеята за общославянско единство пред общия враг — турците. На старата българска история, историята на първата славянска страна в света, Орбини посвещава цели 75 страници от своя труд. С личната заръка на император Петър I Велики, през 1722 г. книгата на дубровничанина е преведена на руски език и именно от руския й превод черпи много ценна историческа информация първият български възрожденски историограф Паисий Хилендарски. Още в *„Предисловие"*-то към *„История славянобългарска"* Паисий не скрива ползата, която е намерил в книгата на Мавро Орбини (нарича го *„Маврубир"*) и изтъква пробългарските симпатии на дубровничанина[1].

Редом с културното, Дубровник изиграва и много силно стопанско

влияние върху формирането на модерната българска нация. В течение на няколко века дубровничани развиват активна търговска дейност в българските земи и по този начин се нареждат сред първите *„учители"* по модерна търговия (в това число и по търговско сдружаване) на българина още в предвъзрожденския период.

Дубровнишката търговия на Балканите (и по-специално в българските земи) датира от XIII-XIV в. — т.е. от времето преди османското нашествие[2], но и след това дубровничани запазват тук своите търговски позиции. Първоначално тази бързо просперираща в икономическо отношение адриатическа република се опитва да се включи в антитурските коалиции. Много скоро обаче, поради неуспеха на коалициите и поради деликатното географско местоположение на Дубровник в непосредствена близост до завоевателя, той се ориентира към една по-реалистична политика на добри отношения с османската власт. Всъщност интересите между двете страни се оказват от взаимен характер, понеже чрез специален ферман на султан Мурад II (1421-1451 г.), издаден на 6 декември 1430 г., дубровнишките търговци получават правото да търгуват свободно из султанските владения, като заплащат мито *„по закона и никой не им пречи"*[3]. Намираща се в позицията на по-силния, султанската администрация бързо *„преосмисля"* твърде толерантното си първоначално отношение към дубровничани и им налага годишен данък (харадж), достигнал през 1481 г. до крупната сума от 18 000 дуката. С много подкупи и молби Дубровник си издейства известно намаление на хараджа, фиксиран още през същата година на 12 500 дуката, но от тази дата насетне, та чак до XVII-XVIII в., сумата остава непроменена и е редовно ежегодно изплащана на Високата порта[4].

Благодарение на своите богатства и на благоприятното си разположение на картата на полуострова, позволяващо развитие на търговия по море и по суша, Дубровник запазва до XVIII в. привилегированото си място в балканските провинции на Османската империя. На Балканите търговците на републиката купуват главно кожи, селскостопански стоки и вълнени платове, а продават манифактурни изделия, доставяни от съседните им италиански градове — държави, от Централна и Западна Европа. Така Дубровник отрано се насочва към посредническия тип търговия, като използва за себе си сравнително неголеми количества от закупените суровини и стоки, а по-голямата част препродава в двете посоки — на изток и на запад. Това донася на търговския град големи печалби.

Нуждите на посредническата мисия на дубровничани в търговията на района налагат изграждането на цяла система от колонии в по-големите български градове. Още в края на XV в. колонии на Дубровник се установяват в София, Видин и Търново, половин век по-късно техни основни бази стават още Пловдив, крайдунавските градове Никопол, Русе и Силистра, а освен това Стара Загора, Разград, Шумен, Провадия, Варна и др. Много скоро централно място сред дубровнишките колонии в българските земи заема тази в София, утвърдила се като най-многочислена и процъфтяваща. През XVII в. нараства значението и на русенската колония, която става център на търговията на републиката за цяла Северна България[5].

Основната част от търговската си дейност дубровничани осъществяват посредством своите търговски дружества и свързаните с тях посредници, куриери, деловодители, кираджии[6], помощен персонал и пр. Съдружеската дейност като форма на организация в търговията на Дубровник се налага поради атмосферата на несигурност за живота и имуществото на немюсюлманите в империята и непрекъснато изменящата се пазарна конюнктура. Налага я и логиката на посредническата търговия, изискваща обединяване на труда и капитала на търговците с оглед постигането на по-големи цели, както и поделянето на немалкия риск. В дубровнишките колонии в българските градове се установяват стотици сдружения. Някои от тях разполагат със значителни капитали, които често надхвърлят десетки хиляди златни дуката. Откриват се търговските къщи на Бенедето ди Рести, братята Палунци и др. с главно седалище в София, но и с мрежа от филиали и кантори в другите градове[7].

Търговските сдружения на Дубровник не повтарят изцяло предшестващите ги по времето на своята поява венециански и флорентински компании. В структурно отношение те само съчетават някои основни елементи и на едните, и на другите[8]. Дубровнишките търговски дружества се различават по организация и от фирмите на евреите — макар да съществуват по едно и също време и понякога да влизат в търговски взаимоотношения помежду си.

Заселилите се в Османската империя дубровничани работят в съдружие с други търговци от Дубровник, Венеция и Анкона. Обикновено съдружниците дубровничани са близки родственици (братя, братовчеди), членове на една фамилия, но не са малко и случаите, когато те не са свързани с роднински връзки. Най-често в търговските компании участват двама — трима съдружници, като единият от тях — по-видният, по-богатият, остава в Дубровник, а другият или другите поемат по-тежката част от

задълженията да се живее и търгува в някой град на Османската империя. Останалият в метрополията търговец е този, който влага целия капитал на дружеството. В някои случаи, но с по-малки дялове капитал се включват и другите съдружници. Тяхното участие обаче си остава основно с труд. Печалбата или загубата се разпределят в края на определения за съществуване на фирмата период, пропорционално спрямо дяловото и трудовото участие на всеки един съдружник.

Друга характерна особеност на дубровнишкото търговско дружество е пряката намеса в него на централната власт. Тази особеност се проява най-ярко във времето от края на XVI в. и през целия XVII в., тогава, когато републиката в упорита борба за оцеляване се превръща в огромна търговска гилдия. Висши представители на дубровнишката управа превръщат в свои съдружници дребни и средни търговци — техни съграждани, кредитират ги или просто им заплащат услугата и ги изпращат в различни точки на Балканите, за да им набавят стоки. Подобна организация, въвеждаща централизъм и регламентация, спъва частната инициатива и води в крайна сметка до упадък на търговията, до нейното *„зацикляне"* в един остарял, средновековен модел. Следователно, използваните от дубровничаните дружествени структури силно напомнят на най-ранната ***„коменда"***, докато търговските фирми на евреите по същото време и в същия регион на действие (Балканите, Османската империя) са необвързани и свободни от всякаква намеса на властта — те стоят най-близо до по-късно санкционираното от търговското право ***събирателно дружество***[9].

Учредяването на дубровнишкото дружество се *„узаконява"* чрез сключването на специален договор — официален документ, подписан лично от съдружниците и най-малко от трима свидетели. Търговският договор регламентира целта и времетраенето на дружеството, вложения от търговците капитал, както и начина, по който ще се дели печалбата между членовете на фирмата[10].

Съществена и характерна особеност в дейността на дубровнишките дружества е тяхната цикличност. Участниците в тях сключват договори за определен, сравнително кратък срок (обикновено 3—5 години), а след изтичането на срока, посочен в договора, се отчитат резултатите и всички сметки се преглеждат основно. При възникването на спор той се разрешава от определен за целта арбитър в метрополията. След края на фиксирания срок дейността на компанията завършва или в повечето случаи се подновява на базата на новоподписано съглашение. Най-често именно в този момент се извършват промени в членския състав — отказване на стари съдружници или присъединяване на нови. При подновяването на дейността и подписването на новия договор обикновено не се внася капитал, а се включват в търговските операции останалите от предишните години дебиторски вземания на едната и на другата страна в дружеството[11].

Център на дейността на дубровнишкото търговско дружество е домът или кантората на нейния ръководител — т.е. на по-заможния търговец, който най-често живее в Дубровник. В градовете на империята компаниите имат свои филиали — кантори, дюкяни, складове и пр., чрез които те извършват на място търговската си дейност. Ръководещият филиала се нарича ***управляващ*** — всъщност това е вторият член в съдружието. Връзката между центъра и филиала (или филиалите) се осъществява чрез редовното и стриктно водене на кореспонденция, разнасяна от специални куриери.

Компаниите са особено акуратни към своето **счетоводство**. Всеки съдружник е длъжен да води специална търговска книга, където да записва всички приходи и разходи. Някои дружества имат по няколко търговски книги — една главна и други допълнителни за всекидневните сметки. По-богатите компании привличат за целта лица със счетоводна подготовка, които поемат воденето на дневника и на ежедневните сметки. Обикновено тези деловодители са млади хора, които по този начин придобиват ценен опит в търговските дела.

За редовното доставяне на стоките до Дубровник и обратно дружествата си наемат съдружници. Това са т.нар. ***посредници*** (*„cramaro"*), с които те сключват договори. Дубровнишките компании често теглят кредити от свои кредитори, а и самите те продават стоките си не само срещу заплащане в брой, но и на кредит, без да си начисляват лихва за отсрочката при плащането. Важен момент в тяхната дейност, отбелязван във всички договори и строго съблюдаван, е изискването стоките да бъдат застраховани. Застрахователната дейност носи големи печалби и затова с нея се заемат цели дубровнишки фамилии. Появяват се и случаи, когато отделни компании предприемат временни общи действия при задаването на някоя опасност или поради особена необходимост. Така се стига до споразумения, които не касаят целия търговски процес, а само отделни негови етапи — превоз, осигуровки и др.[12] Тези временни споразумения могат да се разглеждат като ранен етап в тенденцията към уедряването на малките търговски дружества, която тенденция се разгръща в своята цялост едва в ново време.

Едно от първите съприкосновения на българина с търговското

дружество като нова форма на търговски взаимоотношения и на свързаната с него документация се осъществява посредством контактите с търговците на Дубровник. През ранния етап на османското владичество у нас, та чак до XVII-XVIII в. дубровничани и техните търговски дружества активно присъстват на българския пазар. Продължилата векове наред дубровнишка търговия в българските земи води до включването в търговския процес и на българи. Обособяват се **две групи** българи, участвали в търговията на Дубровник. Към **първата** се числят онези, които се включват като помощен персонал (слуги, посредници, кираджии) и не са активна страна в търговията. Във **втората** група попадат всички българи, които участват в търговските операции като партньори на дубровничаните, макар и в сделки от по-дребни мащаби[13].

В договор от 1547 г. се споменава за *„българина Димитър"*, който обслужва *„къщата"* и дюкяна в София на дубровнишкото дружество на Биаджио де Стефано и Джовани де Фиорио. Такъв е и споменатият в писмото на Николо Форнари от София „българин Недялко", изрично посочен като слуга на един от дубровнишките търговци[14].

С по-големи права и отговорности са българите — посредници (*cramaro*), с които, както вече се спомена, търговците и дружествата от Дубровник сключват специални договори. В Дубровнишкия архив са запазени такива договори, които разкриват отношенията между двете страни. Основните задължения на посредниците се свеждат до следните два момента: **1.** приемане на стоките за транспортиране и **2.** грижата за набавяне на превозни средства и на кираджии. Най-често посредниците и кираджиите са херцеговинци, рядко дубровничани, но постепенно в тази категория помощен персонал се включват и българи. Така например, сведения за българи *„cramaro"* се срещат в сметките на компанията Граси и Мартолоси от 1613 г., където е отбелязана сума, изплатена на Руско, син на Ненко крамара *„за кирия"*. С подобна дейност се занимават още Янко, Митар, Перит от Коньовица, Стоян Радулов и др.[15]

В случая много важно е да се отбележи, че между българите посредници на Дубровник, се изгражда организация, подобна на самите дубровнишки търговски компании, в полза на които те работят. Иначе казано, тези дубровнишки посредници се сдружават помежду си и създават *„ортаклъци"* — **ранни прототипи, а може би и първите български търговски дружества.**

Изброените крамари в дневника на Рести и в подписаните договори обикновено са изписани по двама заедно: Радон и Алекси, Пирна и Гюро, Радон и Томазо,

Янко и Митар и пр. В документите за един доста продължителен период от време най-често срещаното име е това на Радон, който влиза в съдружие с други посредници. Съществено условие за работата на този вид търговци е наличието на достатъчно голям начален капитал, за да могат да наемат работна сила и да установяват връзки с повече търговци, които да им поверяват стоки с по-голяма стойност[16].

В това отношение показателен е договорът между дубровнишки търговци и посредници българи, подписан на 10 август 1620 г. в София за превоз на говежди кожи до Дубровник. По силата на този договор в ръцете на българите Янко Дамянов и Митар Иванов са предадени 410 говежди кожи, собственост на дубровничанина Алите Остили[17]. Явно във връзка с реализирането на сделката Янко и Митар се сдружават помежду си с вложен от двамата общ труд и капитал, а това безспорно е нов момент в развитието на българските търговски отношения.

През годините нараства броят на българските търговци, които се утвърждават като равностойни партньори на дубровнишките компании у нас. Всъщност, както личи от документите, в търговски сделки с дубровничаните влизат българи занаятчии и търговци преди всичко от градовете на Североизточна България и по-рядко от София и от Софийско, докато за Варна и Пловдив, където също има дубровнишки колонии, не се срещат имена на техни български партньори. По обяснението на Екатерина Вечева този факт се дължи на преобладаващия брой на българското население в тези градове, докато там, където има повече гърци и евреи, те са били по-активните партньори на дубровничаните и са изтласквали българите със значително по-големите си финансови възможности и натрупан търговски опит[18].

В търговските си връзки с републиката българите практикуват натурална размяна, но главно извършват покупко-продажби чрез разплащане в брой, както и на кредит (на *„вересия"*). Има случаи и на лихварски отношения. Една част от българите (предимно занаятчии и дребни търговци) въртят с дубровничаните търговия в скромни размери, докато новопоявяващите се едри български търговци осъществяват с дубровнишките компании значителни по размер сделки. Към последната категория трябва да се причислят: Нико Киров от Силистра, който продава на Бенедето ди Рести през 1595 г. говежди кожи за 22 900 аспри, срещу които купува 10 топа платове карисеи[19]; Киро Караманов от Добруджа — в активни търговски връзки с много дубровничани, а през 1596 г. същият продава на Рести 1 381 говежди и биволски кожи за внушителната сума от над 100 000 аспри; Пано

Янев от Разград, комуто Бенедето Наталич задлъжнява със 140 360 аспри — сума, срещу която дубровничанинът се задължава да внесе в българските земи венециански платове. От 1590 до 1605 г. само с Бенедето ди Рести търгуват близо 40 български партньори от Силистра, Разград, цяла Добруджа, Търново, Червена вода и Провадия[20]. В хода на дубровнишката търговия ясно се изразява тенденцията на обособяване на цели търговски фамилии от българи, което по-късно довежда до създаване във възрожденските градове на българско търговско съсловие с традиции.

Подобно на крамарите, и сред другите български партньори на републиката се забелязва стремеж към изграждане на сдружения — *„ортаклъци"* от по двама търговци по модела на дубровнишките компании. Сведения за такива дружества има още от XVI в. Така например, през 1594 г. Леко Гионов и Атанас Леков от Черна вода закупуват съвместно от Бенедето ди Рести 77 лакътя дубровнишко платно за 8 775 аспри, изплатени на кредит[21].

Българските търговци много бързо усвояват принципите на сдружеската търговия. Няколко твърде интересни и неотдавна публикувани документа красноречиво говорят за това. На 23 юни 1567 г. в Разград е сключен **търговски договор**, най-ранният известен засега, между солидарно действащите братя *„сер"* Лука и *„сер"* Джовани Франческо ди Лукари, от една страна, и българите съдружници Йока Лека и Янчо, зет на някой си Карагьоз. Братята Лукари принадлежат към знатна и влиятелна дубровнишка патрицианска фамилия с трайни търговски интереси в българските земи, а Йока Лека и Янчо най-вероятно са жители на съседното на Разград богато селище Арнауткьой (Бей Арнаут, днес слятото с Разград с. Пороище). На 29 ноември с. г. с няколко добавки договорът е регистриран в Дубровник[22]. Според договорните условия двамата българи трябва да натоварят *„в тяхното село"*[23] 1 233 волски кожи *„богдани"*, оценени за крупната сума от 46 854 аспри, след което Янчо и Лука да ги откарат в Дубровник и да ги разпродадат както там, така и в Анкона, Хидранто (Отранто) и Неапол. След продажбата на кожите в брой или размяната им срещу платове, двете страни се съгласяват да поделят по равно транспортните и другите разноски, както и печалбите или евентуалните загуби[24].

Дружеството просъществува за по-малко от година, понеже бързо осъществява с успех предвидената търговска операция — покупко-продажбата на кожите, износът им за Дубровник, а оттам за Италия, откъдето пък били закупени платове и доставени обратно в България. В регистриране на успешно извършената операция, търговците подписват на 6 май 1568 г. ликвидационен договор, с който слагат край на съдружието[25].

Българо-дубровнишкото дружество от 1567—1568 г. и неговите документи позволяват да се направи един по-задълбочен анализ и свързаните с това изводи[26]. Оказва се, че целият начален капитал на смесеното дружество се предоставя само от българите. Със собствени средства те закупуват немалкото количество кожи от района, а и от Молдова — факт, който се подсказва от артикула *„богдани"*, произхождащ от името Богдан — старото название на Молдова. Знатните дубровничани не влагат капитали, но участват в поделянето на транспортните разходи и на печалбата, която съвсем не е малка. Те обаче подсигуряват на българските си партньори не само нужната в такива случаи сигурност, но и контактите си в Дубровник и в Италия. Това е основната цел при пътуването на Янчо, който съпровожда кервана с кожите до Дубровник, а след това отпътува с кораб за Анкона, за да реализира продажбата. Покрай конкретната сделка, със съдействието на Лука и Джовани, Янчо трябва да опознае италианския пазар и да проучи какво и на каква цена се търгува там.

Очевидно двамата български търговци от Лудогорието вече притежават немалък капитал и търсят възможности за нови, по-широки контакти. Те добре са усвоили от своите *„учители"* — дубровничаните, съдружеската форма като необходимост при по-крупните сделки. Чрез новия опит българите се стремят да надхвърлят рамките на непосредствената дубровнишка опека. И за това заплащат с цената на неравностойната сделка, доброволно приета от българската страна, но само на първо време. Двата договора от 1567-1568 г. са най-яркото доказателство, че още през XVI в. българите не се задоволяват с ролята на *„обслужващо звено"* в балканското присъствие на дубровничаните, а след като добре са опознали *„законите"* на модерната търговия, напълно се интегрират в техните търговски структури и дори вече ги прилагат в своите взаимоотношения.

Някои български търговци от XVI в. започват все по-трайно да се придържат към съдружеската форма в търговията. Това с пълна сила важи за вече споменатия Йока (Гьока) Лека, който и десетина години по-късно продължава да работи в съдружие, този път с друг свой съгражданин от Разград на име Куста. През 1579 г. двамата българи доставят значително количество кожи на дубровнишката компания на Леонардо ди Джорджи и Стефано ди Бенеса. По онова време Стефано е в Дубровник, а Леонардо, приел стоката от Йока и Куста, е отседнал в Провадия[27].

Най-много сведения за български търговски съдружия в орбитата на дубровнишката търговия се съдържат в ***тефтера*** **(счетоводната книга)** на крупния търговец Бенедето ди Рести, поддържал години наред цяла мрежа от партньори, съдружници, посредници и наемни работници в българските земи[28]. Така например, едни от най-често споменаваните в този документ български търговци са Андрея и Петрашко Стоянови — баща и син от Разград, търгуващи в съдружие. През периода 1591-1597 г. Стоянови получават от Рести и от неговия роднина и съдружник в Силистра Марино големи количества манифактурни тъкани (карисеи, дамаска[29], инкарнато[30]), а срещу това му предават няколко партиди говежди и биволски кожи. Само малка част от задължението си българите изплащат в брой. Фирмата на Стоянови е типичен пример на съдружие с участието на баща и син и тя очевидно има своето сигурно място на местния пазар, понеже именно за него са предназначени получените от републиката платове. В търговската си дейност разградското дружество натрупва значителен авторитет и доверие както сред съгражданите си, така и пред дубровничаните. Показателен за това е фактът, че Андрея и Петрашко Стоянови поръчителстват пред Рести за почтителността и платежоспособността на друг търговец от Разград — Гиергие Гини (Гьон)[31]. Не трябва да се изключва като вероятна причина за тази им постъпка и наличието на неизвестни нам търговски контакти между Стоянови и Г. Гини, т.е. чисто *„пазарните"* мотиви да обуславят в този случай отношенията между търговците.

През 90-те години на XVI в. Рести търгува и с още едно дружество от Разград, това на търговците Гюпа (Купа) Канов[32] и Стоян Стаматов (Стамов). Деловите им връзки се изразяват в размяна на кожи срещу платове и разпродажба на платовете сред местното население. През 1591 г. двамата разградчани закупуват от дубровничанина 4 топа червени и зелени карисеи за 9 120 аспри на кредит, а през 1593 г. — още 2 топа червени карисеи за 4 560 аспри и му продават на следващата 1594 г. 82 говежди и 26 биволски кожи за 9 120 аспри плюс 180 аспри в брой[33].

През 1594 г. съдружниците Андрея Гьоков и Димо Гьоков (вероятно близки родственици) от Червена вода закупуват от Бенедето ди Рести 3 топа карисеи за 6 600 аспри, изплатени на кредит за 6 месеца[34], а на 8 август 1622 г. в Провадия дубровничанинът Бенедето Наталич подписва полица за получени кожи от Нико Йоргов и Стати Русев, търговци от Разград[35].

И в тези случаи тенденцията към сдружаване между българите е продиктувана от необходимостта за привличане на повече капитал и за осъществяване на по-големи сделки с дубровнишките партньори. Явно влиянието на Дубровник и на неговите търговски компании по отношение на организацията на търговията и на търговските взаимоотношения у нас дава своите плодотворни резултати още във времето, предшестващо епохата, когато се изграждат и налагат българските капиталистически търговски структури.

През XVII и XVIII в. балканската търговия на републиката постепенно упада. Колониите на Дубровник в българските градове една след друга преустановяват съществуването си, но не и всичките. Последна остава русенската колония, която просъществува дори до края на XVIII в. и така *„пренася"* добрите стари традиции и опит в зората на новото за българската търговия време.

В периода 1750—1800 г. дубровнишката колония в Русе наброява около 18 търговци, а само през 1775 г. техният брой е 6. В своята дейност те обслужват както града и прилежащата област, така и влашките територии оттатък Дунава. Сведения за крупни сделки с биволски и говежди кожи и главно с кожи от дивеч (рис, лисица, мечка, елен) има за петдесетте — деветдесетте години на XVIII в., като сред търговците от онова време се среща и фирмата на Матия Доброславич и Матия Фабри, създадена специално с цел да търгува в района (1765 г.)[36].

И все пак с края на XVIII в. контактите на балканския (респ. на българския) пазар с Дубровник секват окончателно. Причина за това са ред странични на пръв поглед, но важни фактори: войната между Османската империя и европейската коалиция от 1683-1699 г., по време на която са разрушени много от дубровнишките колонии на Балканите; голямото земетресение в Дубровник през 1667 г. също нанася тежък удар по нейната търговия; участието на дубровничани в антиосманските въстания на българите през XVI и XVII в. сериозно ги дискредитира пред органите на властта в империята и т. н.[37] Пагубно за републиката се оказва продължилото векове съперничество с Венеция, която през XVIII в. се стреми да избегне посредничеството на Дубровник в балканската си търговия, използвайки пристанището на Сплит. Също така пагубна роля изиграва и все по-ясно очертаващата се конкуренция на западноевропейските държави[38]. Сред тях се откроява Франция, чиято търговска хегемония на Балканите през XVIII в. не среща никакви прегради.

Освен чрез контактите си с Дубровник и дубровничаните, първи уроци по търговско сдружаване още в предвъзрожденската епоха българите получават и във връзка

с участието си в балканската търговска колония на украинския град **Нежин**. Колонията възниква в началото на XVII в., създадена от заселници от Балканите — гърци, сърби, българи, които много скоро получават общото име *„гърци"* (*„греки"*), което в случая не се използва като етноним, а като събирателно название за православните християни от Балканите, установили се вън от полуострова. За помалко от век Украйна преминава през няколко управления — полско, полуавтономно (през 1648 г. Богдан Хмелницки освобождава Украйна от полска власт) и руско, но граничният град Нежин неизменно остава с особен привилегирован статут заради кръстопътното си местоположение и заради важното си търговско значение. Именно граничното място на града и пресичащите се в близост главни търговски пътища от изток на запад и от север на юг привличат в него балканските заселници, чиито първи привилегии са осигурени от хетман Богдан Хмелницки. По-късно привилегиите потвърждават следващите украински управници, потвърждава ги и руският цар Петър I Велики през 1710 г. И въпреки засилващия се митнически натиск на центъра (Москва) през XVIII в., с помощта на местните украински власти за повече от век нежинските *„гърци"* запазват много важни, съществени права, стимулиращи личностната и търговската им свобода — освобождаване от повинности и телесни наказания, от данъци и мита, право на своя църква, поддържане на собствено съдилище — магистрат за решаване на граждански и търговски дела (*„Съд на гръцкото братство"*)[39].

Привилегиите стимулират нежинските *„гърци"* за стопански и търговски занимания. Представителите на Нежинската търговска колония са едни от първите организатори на манифактурното производство в Украйна. При това те изграждат манифактури, в които се използва наемен труд, а не трудът на крепостни селяни[40], каквато до късно е обичайната практика в руската манифактурна промишленост. В основно занимание за нежинските *„гърци"* се превръща търговията. За един продължителен период от време Нежин се утвърждава като главен посреднически център на търговските връзки между Русия и Османската империя.

През XVII и XVIII в. българите трайно и осезаемо присъстват в балканската търговска колония на Нежин[41]. Трудно е да се фиксира техният точен брой, но според руски регистри от 1765 и 1769 г. те са 44-ма, като за 15 от тях има сигурни сведения, че се занимават с търговия. Двама дори са избрани за съдии на *„гръцкото братство"* — Иван Фьодоров Мецовит и Рали Иванов, и двамата родом от Македония, но преселени в Нежин. Ако се привлекат и други налични документи и публикации, може да се допусне, че през втората половина на XVIII в. броят на българите, трайно установени в граничния търговски център, е повече от 70 души, от които половината са активно практикуващи търговци както в Нежин, така и из различни пунктове в българските земи — Габрово, Търново, Арбанаси, София, Пловдив, Русе и т.н. С *„нежински период"* в своята биография са едни от най-видните ранни възрожденски търговци: габровците Априлови (семейството на Васил Априлов), Теодисий Петров Йовчев (по-късно търговец в Букурещ), Иван Н. Денкоглу (по-късно търговец в Москва), Андрей Евстатиев Хаджоглу и др.[42]

Българите — *„нежински гърци"*, широко прилагат съдружието в организацията на своята търговска дейност. Към подобна необходимост ги подтиква посредническата мисия, която те изпълняват между балканския и руския пазар, както и фактът, че, за да се *„впише"* в Нежинската търговска гилдия, всеки начинаещ търговец най-напред се вижда принуден да започне като комисионер на някой по-богат и вече изявен свой сънародник и едва по-късно да предприеме самостоятелна търговия.

Най-ранните сведения за търговски дружества в Нежин — български или с българско участие, датират още от първата половина на XVIII в., като в ролята на *„учители"* на българите в това модерно начинание влизат другите балкански търговци, основно гръцките. През 30-те години на века нежински *„гърци"* се сдружават с някой си *„българин Хаджи"* от Цариград. *„Българинът Хаджи"* живее в османската столица, но редовно пътува до Нежин във връзка с търговските операции на съвместното предприятие[43].

С договор от 29 август 1744 г. се поставя началото на сдружение с най-вероятна цел търговия с кожи, в което участват Панайот Василев, Теодосий Сиятий и Николай Иванов Атенсев. Началният капитал на дружеството от 4 802 рубли и 25 копейки се осигурява от Панайот Василев под формата на пари и най-вече на стоки, а другите двама съдружници се включват основно със своя труд. Учредителният договор отчита тази особеност и в зависимост от нея регламентира начина за подялба на очакваната печалба — половината за Панайот, а другата половина за Теодосий и Николай[44].

През същата 1744 г. с подобна организация е друго едно търговско дружество на българи от Нежин. В него участват трима търговци — Николай Евстатиев, Евстати Иванов и Николай Метакса, като целият капитал от 1 508 рубли и 95 копейки се влага от Николай Евстатиев. Другите двама съдружни-

ци участват само с труда си, поради което по-голямата част от печалбата прибира Евстатиев — допълнително над половината по една рубла на сто за месец. Дружеството изнася от Русия кожи от белки и ги продава в Османската империя. През 1744 г. то продава 64 000 кожи и реализира голяма печалба[45].

През 90-те години на XVIII в. нежинският *„грък"* Андрей Евстатиев Хаджоглу — българин, родом от търновското село Арбанаси, търгува в съдружие с габровските търговци братята Йонко, Иван и Емануил Келифарови. Дружеството на четиримата внася в Русия и продава с печалба стоки от България (*„турски стоки"*) — габровските търговци ги изпращат, а Андрей ги получава и пласира в Нежин. Хаджоглу притежава атестат за членство, издаден от Нежинския гръцки магистрат на 11 декември 1794 г., и като член на магистрата през 90-те години на XVIII в. той редовно си плаща членския внос — по 24 рубли на година[46].

Според Пламен Митев фирмите на българите в Нежин са от типа **събирателните дружества** и главната им дейност е свързана с износа на български текстилни суровини към руския пазар — вълна, памук, коприна. Изследователят откроява **три важни характеристики** на тези фирми: най-често в тях се сдружават близки родственици (баща, братя, синове и т.н.); повечето дружества са временни, дори кратковременни, и се организират във връзка с конкретни единични сделки и операции, насочени към внос и износ на едни и същи стоки (кожи, коприна, памук, вълна); създаването на дружествата се инициира от крупните нежински търговци, болшинството от които се включват в тях само с капитал, а техните съдружници участват основно с труда си[47].

Най-големият разцвет на нежинската търговия, включително и на българското присъствие в нея, датира от втората половина на XVIII в., главно през 90-те години на века, но веднага след това тя започва бързо да запада. Причините за това се коренят в следното: митническата реформа в Русия от 1753—1755 г. довежда до постепенното унищожаване на статута на украинските територии като *„свободна търговска зона"*; след получените от Високата порта капитулации през 1740 г. и особено след Кючук-Кайнарджийския мирен договор (1774 г.) и руско-турския търговски договор (1783 г.) руските поданици започват да изтласкват балканските търговци от мястото им на единствени посредници в търговските отношения между Русия и Османската империя, и т.н. Полученият руски излаз на Черно море и създаването на един нов търговски център в района на Северното Черноморие — град Одеса, е мястото, където се преселва една значителна част от балканските (включително и българските) търговци от Нежинската гръцка колония. Други се насочват към вътрешността на страната. Така в столицата Москва се озовава *„нежинский грек"* (както самият той се определя в завещанието си), роденият в Софийско крупен български търговец Иван Николаевич Денкоглу, а в Одеса — габровските братя Априлови.

Редом с изброените дотук, има и още една причина за западането както на дубровнишката, така и на нежинската търговия в края на XVIII в. — сякаш по-малко споменавана и по-малко коментирана досега. Става въпрос за конкуренцията, която започват да оказват на дубровничаните[48] и на нежинските *„гърци"* модерните търговски дружества на балканските търговци (в това число и на българите), създавани на място вътре в района. Получава се така, че *„учениците изместват своите учители"*. Ето защо благотворните влияния на Дубровник[49] и на Нежинското *„търговско братство"* (без да са единствени!) върху изграждането на дружествените структури в българската търговия през Ранното възраждане не бива да будят никакво съмнение.

БЕЛЕЖКИ

1. Паисий Хилендарски. История славянобългарска. Зографска чернова 1762 г. Факсимилно издание 1998 г. София, 1998, с. 161.

2. Сакъзов, Ив. Българската търговия през XII-XIV в. — Списание на Българското икономическо дружество (Сп. БИД), XXI, 1922, № 1-2, с. 34-37; **Петров, П.** Търговските връзки между България и Дубровник през XIV в. — Известия на Българското историческо дружество (ИБИД). Т. XXV, 1967, с. 93-115; **Петров, П.** Нови данни за търговските връзки между България и Дубровник през XIV в. — ИБИД. Т. XXVIII, 1972, с. 45-53.

3. Старе српски повеље и писма. I, Београд, 1934, с. 229-230.

4. Вечева, Е. Търговията на Дубровник с българските земи (XVI-XVIII в.). София, 1982, с. 22-24.

5. История на България. Т. IV, София, 1983, с. 94-95, 157-158.

6. Тези, които транспортират стоките.

7. История на България. Т. IV, с. 95.

8. Относно организацията и структурата на дубровнишките сдружения и тяхната дейност в българските земи виж: **Spisarevska, J.** De l'activité des associations commerciales de Raguse (Dubrovnik) dans les terres bulgares aux XV et XVI siècle. – Bulgarian Historical Review, II, 1974, № 2, p. 90-104; **Вечева, Е.** Цит. съч., с. 35—48, 200—209.

9. Панова, Сн. Българските търговци през XVII в. София, 1980, с. 88-89; **Панова, Сн.** За приложението на търговското право в Османската империя (Европейския Югоизток) през XVI-XVII в. — Годишник на Обществена културно-про-

светна организация на евреите в Народна Република България. Год. XXI, София, 1986, с. 73.

10. Ст.н.с. Екатерина Вечева бе така любезна да ми предостави копие от оригинален търговски договор от архива на Дубровник (сигн.: Div. de foris t. 42, f. 284-291), за което най-искрено й благодаря. Образци на търговски договори на дубровничани от XVI в. за учредяване и ликвидиране на търговски сдружения в Белград публикува още през 1950 г. известният югославски изследовател Тадич: Дубровачка архивска граћа о Београду. Књига I. 1521-1571. Сабрао, уредио, објавио **Јорјо Тадић**, Београд, 1950, с. 11-12, 16-17, 18-19, 24-25, 26-27, 34-35, 36-37. 64-65, 139 и др.

11. Вечева, Е. Цит. съч., с. 37-41.

12. Пак там, с. 41-48.

13. Вечева, Е. Цит. съч., с. 201.

14. Пак там, с. 201.

15. Пак там, с. 61-64; 201-202.

16. Пак там, с. 64.

17. Пак там, с. 202.

18. Пак там, с. 204.

19. Тесни, груби платове от дълговлакнеста вълна, произвеждани първоначално в Англия, а впоследствие внасяни от Фландрия и Холандия. Продавали се в различни цветове и не на лакът, а на парчета. Поради сравнително ниската им цена и здравината били много търсени на българския пазар.

20. Вечева, Е. Цит. съч., с. 202-209; История на България. Т. IV, с. 157-158.

21. Вечева, Е. Цит. съч., с. 207. Посочената в книгата година е сгрешена.

22. Подробният текст на документа е преведен и публикуван от: **Списаревска, Й.** Принос към проучването на търговските връзки на Лудогорието с Република Дубровник и Италия през втората половина на XVI в. — Известия на Държавните архиви (ИДА), бр. 71, 1998, с. 237-241.

23. Разград или по-точно Арнауткьой.

24. Списаревска, Й. Принос към ..., с. 221-223.

25. Пак там, с. 242-243- Документ (в оригинал и в превод) за ликвидация на всички сделки и сметки на дружеството.

26. Впрочем, именно към това се стреми ст. н. с. Йоанна Списаревска в своята статия: **Списаревска, Й.** Принос към ..., с. 221-224.

27. Пак там, с. 224—225. Сметките-отчети на дубровничани са поместени в същата публикация — док. № 3.

28. Най-подробно за този документ в: **Списаревска, Й.** Търговската книга (1590—1605) на дубровнишкия търговец в София Бенедето Марино ди Рести и някои проблеми на стопанската история на българските земи. — В: Личните документи като исторически извор. София, 1987, с. 259-272.

29. Тежки копринени платове с втъкани растителни и животински орнаменти — изработвани главно в Месина (Сицилия) и продавани на високи цени на представители на османската феодална върхушка у нас: **Списаревска, Й.** Принос към ..., с. 231.

30. Дубровнишко производство платове в телесен, бледорозов цвят – *„panni incarnati"*: **Списаревска, Й.** Принос към ..., с. 231.

31. Списаревска, Й. Принос към ..., с. 229-232.

32. Според ст. н. с. Е. Вечева личното име на този търговец е Купа: **Вечева, Е.** Цит. съч., с. 206.

33. Вечева, Е. Цит. съч., с. 206; **Списаревска, Й.** Принос към ..., с. 229, 232.

34. Вечева, Е. Цит. съч., с. 207.

35. Пак там, с. 203.

36. Винавер, В. Дубровник и Турска у XVIII веку. Београд, 1960, с. 115 и сл.

37. История на България. Т. IV, с. 158.

38. Фрейденберг, М. М. Дубровник и Османская империя. Москва, 1989, с. 232-233; **Винавер, В.** Цит. съч., с. 120-125.

39. Михнева, Р. Някои нови моменти в търговията между Балканите и Северното причерноморие (средата на XVII – средата на XVIII в.). — В: Сб. *„Българите в Северното причерноморие. Изследвания и материали"*. Т. IV, В. Търново, 1995, с. 137-146; **Митев, Пл.** Търговското братство в Нежин и българските земи през XVIII в. — Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски". Исторически факултет. Т. 88, 1995, с. 70.

40. Михнева, Р. Някои нови моменти в търговията между Балканите и Северното причерноморие..., с. 143.

41. За българите в Нежин по-подробно в: **Гъбенски, П.** Българските търговци — *„нежински гърци"* и нашето възраждане. — Списание на Българското икономическо дружество. Год. XXX, кн. 5, май 1931, с. 298-305; **Хаджинколов, В.** Българо-руски стопански отношения и връзки до Освобождението ни от турско иго. — Научни трудове на Висшия икономически институт *„Карл Маркс"* — София, кн. 1, 1957, с. 19-121; **Михнева, Р.** Россия и Османская империя в международных отношениях в середине XVIII-XIX в. Москва, 1985; **Митев, Пл.** Търговското братство в Нежин и българските земи през XVIII в. ..., с. 69-80.

42. Гъбенски, П. Цит. съч., с. 299, 300-301; **Митев, Пл.** Търговското братство в Нежин и българските земи през XVIII в. ..., с. 75.

43. Митев, Пл. Търговското братство в Нежин и българските земи през XVIII в. ..., с. 71 и цитираната там литература.

44. Пак там, с. 77.

45. Пак там, с. 77.

46. Гъбенски, П. Цит. съч., с. 301—305.

47. Митев, Пл. Държавна регламентация на градското стопанство в българските земи през XVIII в. — В: Сб. *„Създаване и развитие на модерни институции в българското възрожденско общество"*. София, 1996, с. 76-77.

48. В документите от XVIII в. като конкуренти на Дубровник на Балканите се споменават т. нар. *„турски търговци"*. Очевидно става дума за православни християни и мюсюлмани, в голямата си част поданици на султана, които все по-осезаемо заявяват присъствието си на балканския пазар. Вж.: **Винавер, В.** Цит. съч., с. 125-127.

49. Rusev, I. Der Handel von Ragusa auf dem Balkan und die Bildung bulgarischer Handelsgesellschaften während der Wiedegeburt. – Bulgarian Historical Review, 2001, № 3-4, p. 52-63.